

**THE INCIPIENCE OF UKRAINIAN NATIONAL STYLE
EX-LIBRIS IN XIX–XX CENTURIES**

Petro Nesterenko

Annotation. This article with the example of XIX–XX centuries ex-libris analyzes the incipience of national identity through artists' enthusiasm in Ukrainian Folk Art.

Keywords: bookplate, ex-libris, national culture, style, modern, folk art, ornament, trident, architectural motifs, a variety of styles.

УДК7.072.2(477)(051)

Володимир Петрашик

*старший викладач кафедри мистецтвознавства НАОМА,
кандидат мистецтвознавства*

**Мистецькі засади
перших українських періодичних видань**

Анотація. У статті аналізуються мистецькі засади перших українських видань початку XX століття, означається головна ідея тогочасної видавничої справи в Україні, розглядаються провідні науково-мистецькі та літературні часописи: їхня тематика, структура, вектори спрямування та значення у розвитку української культури означеного періоду.

Ключові слова: журнал, видання, друкарська справа, оздоблення, шрифт.

Кінець XIX – початок XX ст. був не лише складним часом національного терору, мовного геноциду, політичних переслідувань української інтелігенції, а й водночас періодом актуалізації національного феномена як нового предмета суспільно-історичних, наукових і художніх студій; еволюції українців від етнографічної спільноти до набуття ознак європейської нації; то був час “пробудження” української нації.

У той складний суспільно-політичний період українська мистецька культура знаходила нові шляхи розвитку, змінювалася її структура, набувала розвитку загальноєвропейська система жанрів і стилів; виразного політичного звучання і національно-визвольного характеру набирала національна тематика. Її риси простежуються у творчості провідних художників, зокрема таких, як М. Бурачек, С. Васильківський, І. Іжакевич, брати Ф. і В. Кричевські, О. Кульчицька, П. Левченко, О. Мурашко, Г. Нарбут, О. Новаківський, М. Самокиш, С. Світославський, О. Сластьон, О. Судомора, І. Груш, П. Холодний та багатьох інших.

З відродженням національної ідеї засновується друкарська справа. Ініціаторами “прориву” виступають представники української інтеліген-

ції, що звершили поступ до відновлення українського друкованого слова. Одразу в різних містах України засновуються газети й журнали українською мовою. На сторінках цих видань відповідно до їхнього профілю приділяється певна увага питанням науки, літератури й мистецтва. Публікації мистецтвознавчого характеру з'являються у «Літературно-науковому віснику», «Артистичному віснику» (видавався у Львові з 1905 р., тобто на українських землях, які були у складі Австро-Угорської імперії), «Україні», «Рідному краю», «Українській хаті», «Дзвоні», «Сяйві», а також газеті «Рада».

Пізніше видавнича продукція поповнилася не менш цікавими друкованими органами, які виходили щотижня, почасти щомісяця, або ж лише одним числом: «Книгарь», «Мистецтво», «Шляхи мистецтва», «Знання», «Музагет». Їхніми авторами були видатні представники української культури: науковці, громадські діячі, актори, педагоги, письменники, художники, мистецтвознавці, театрознавці, музеєзнавці: Д. Антонович, М. Біляшівський, В. Винниченко, М. Вороний, М. Жук, В. Кричевський, О. Олесь, М. О'Коннор-Вілінська, М. Орел-Степняк, С. Паньківський, О. Приходько, М. Старицька, Л. Старицька-Черняхівська, І. Стешенко, І. Труш, С. Черкасенко.

У пропонованій публікації робиться спроба аналітичного розгляду мистецьких засад, які чи не вперше проявилися у різних часописах означеного темою статті періоду.

Обкладинка журналу
«Літературно-науковий
вісник». 1912

Отже, журнал «Рідний край». Це був перший український часопис, який розпочав свій вихід у Полтаві з дозволу влади після прийняття в Росії 24 листопада 1905 року «Тимчасових правил про друк». Його попередник – газета «Хлібороб» – виходила в Лубнах явочним порядком. Організатори журналу «Рідний край» – члени Полтавської української громади – отримали дозвіл на його видання й випустили його перше число у світ 24 грудня 1905 року. Першими редакторами журналу були відомий адвокат Микола Дмитрієв (1867–1908) і лікар за фахом, секретар Полтавської міської думи Григорій Коваленко (1867–1937). Фінансував журнал Г. І. Маркевич. Активну участь у журналі брали П. Мирний, О. Пчілка, Г. Шерстюк. Друкувалися в ньому, крім названих авторів, Л. Українка, І. Нечуй-Левицький, Х. Алчевська, П. Тичина, Д. Яворницький та інші.

На шістнадцятому числі, у травні 1907 року, полтавська влада закрила часо-

пис, але Олена Пчілка отримала дозвіл на його видання в Києві й перенесла туди роботу редакції. Її власним коштом журнал виходив у Києві до кінця 1914 року. О. Пчілці вдалося зберегти його й під час Першої світової війни, коли вся українська преса в Російській імперії була заборонена. У 1915–1916 роках видання журналу було перенесено до Гадяча. Наразі загальна історія часопису «Рідний край» нараховує одинадцять років. Це найбільш тривалий пресовий проект, який існував у Східній Україні на початку ХХ століття між двома російськими революціями.

Як відомо, Київ 1910-х років був одним з осередків українського модернізму. Літературні, музичні та малярські творчі сили вже висували нові естетичні настанови і ставали явищем виразно антитрадиціоналістським. Відбувалось утвердження модерної художньої культури України того часу, про що свідчать численні ініціативи діячів культури: різноманітні виставки, збори “Музагету”, “Гуртка дев’яти”, дискусії в “Аспісі” та багато інших акцій, які яскраво засвідчують творчі інновації.

Інший літературно-науковий журнал “Українська хата” почав виходити 1910 року. Це специфічне видання друкувалось за редакцією П. Богацького і М. Шаповала (псевдо М. Сріблянського – В. П.). Одразу слід зазначити, що попри друкування матеріалів, позначених рисами модерністичного спрямування, як скажімо, поезії відомого модерніста М. Семенка, у виданні відчуваються відголоски символістичної доби, зокрема в оздобленні обкладинок деяких чисел. При перегляді публікацій часопису неважко помітити глибоко-естетичне та гуманістичне спрямування видання. Це й не дивно, адже авторами публікацій були О. Кобилянська, О. Олесь, Г. Чупринка, М. Сріблянський.

а

б

в

Обкладинка журналу «Рідний край»: а – № 2, 1912; б – № 1, 1913; в – № 5, 1914

Щодо мистецьких засад часопису, то їх формували мистецтвознавчі розвідки Н. Трикулевської “Художні виставки і український елемент в їх”, М. Сріблянського “Письменник-художник і громадянство”, малюнки художників С. Васильківського, М. Самокиша, І. Шульги.

Окрім того, “Українська хата” у своїх перших числах публікувала матеріали, які вважалися цілком новаторськими для того часу — у них простежуються модерністичні тенденції в українському мистецтві. Наглядним прикладом може слугувати й обкладинка, створена відомим художником Михайлом Жуком для № 4 за 1910 рік. У традиційне модернове обрамлення вписано образ ангела, що торкається рукою стилізованого плетива. Композиція створена на тлі зоряного неба. Титульну сторінку видання можна порівняти з вітражем художника «Чорне і біле» (1912–1914), який зберігається в колекції Національного художнього музею України. Ці роботи Михайла Жука за трактуванням форми, вирішенням простору, орнаментики дуже подібні, і їх сміливо можна вважати кращими у творчому доробку митця.

Яскраво виражена “хатівцем” Миколою Самокишем національна ідея у його оформленні обкладинки до чергового випуску “Української хати” (№ 7–8 за 1910 р.), де у композиції поєдналися виразні прикмети української етнографії і витончені орнаментальні мотиви епохи модерну: під вербами красується білостінна хата з солом’яним дахом, перед нею на передньому плані зображені селяни, що пораються біля воза. Завершується композиція геометризованим орнаментальним обрамленням зі стилізованими солярними знаками, трикутниками, букетами маків та мальв, що проростають з куманців.

а

б

в

Обкладинка журналу «Українська хата»:
а — № 4, 1910. Художник М. Жук; б — січень 1912;
в — № 7–8, 1910. Художник М. Самокиш

До мистецької спадщини Миколи Самокиша належать й видані у спів-авторстві з Сергієм Васильківським альбоми: “3 української старовини” (1900) та “Український орнамент” (1902). До речі, останній був видрукований аж 1924 року у Празі. У зв’язку з цими виданнями М. Самокиш у листі до М. Бурачка писав: “Щодо того, чи не хотів би я працювати на Україні, то одвічу Вам, що хотів би, та й дуже хотів, та як це зробити, коли матеріальне становище держить мене тут у Криму? – Якби не ця причина, то вже давно б перебрався на рідну Україну... Щоб можна було щось зробити на користь рідного краю, ще за часів царського режиму ми двоє (з Сергієм Івановичем Васильківським – В. П.) працювали над матеріалом історичної нашої України, отож, як Вам звісно, напечатали ми “Українську Старину” і “Український орнамент”.*

У 1913–1914 рр. у Києві виходив літературно-мистецький журнал «Сяйво», редактором-видавцем якого був О. Корольчук. Видавався журнал з ініціативи художника-графіка і послідовника школи Г. Нарбута – П. Ковжуна, за сприяння діячів української культури М. Біляшівського, М. Лисенка, А. Терниченка. Редагував «Сяйво» І. Стешенко, обкладинки оформляв А. Серед а, ілюстрації виконував П. Ковжун, внутрішнє оформлення (заставки, кінцівки) – О. Судомора. Журнал друкував матеріали про всі види українського мистецтва: архітектуру (В. Кричевський), образотворче мистецтво (Є. Кузьмін, А. Серед а, О. Судомора, П. Чайка), народне мистецтво і фольклор (М. Біляшівський, Д. Щербаківський), музику (В. О’Коннор-Вілінська, В. Борецький), театр (М. Вороний, С. Русова, М. Садовський, І. Стешенко, К. Широцький). Заторкувались проблеми вивчення малярської та поетичної спадщини Т. Шевченка. У «Сяйві» друкувалися твори тогочасних письменників: М. Вороного, О. Олеса, М. Рильського, критичні статті про творчість В. Винниченка, М. Коцюбинського, Ю. Федьковича, І. Франка та інших.

З вибухом першої світової війни «Сяйво» було заборонене російським урядом. Видруковано всього 21 випуск.

Важливим є, на наш погляд, вихід у світ єдиного числа літературно-мистецького журналу “Музагет” (1919), що був виданий прихильниками модерних погля-

Обкладинка журналу «Сяйво», № 5–6, 1913. Художник А. Серед а

* Бурачек М. Академік Микола Самокиша. – Харків, 1930. – С. 26–27.

Обкладинка місячника літератури і мистецтва «МУЗАГЕТ», 1919. Художник М. Жук

дів на розвиток мистецької культури того часу.* Група прогресивної налаштованої діячів об'єдналася під згаданою назвою видання, намагаючись вибудувати чітку естетико-символістичну спрямованість своєї діяльності з висвітленням її у часописі. До цього угруповання входили переважно поети, зокрема Д. Загула, В. Кобилянський, К. Поліщук, О. Слісаренко, П. Тичина, М. Терещенко, П. Филипович; художники М. Жук (який виконав обкладинку та проілюстрував перше і єдине число журналу), М. Бурачек; режисер Л. Курбас; літературознавець Ю. Меженко та науковець І. Майдан.

Названі ентузіасти «Музагету» були авторами фахових наукових статей, що висвітлювали актуальні проблемні питання тогочасної художньої культури, скажімо, таких як: «Мистецтво в Києві (Думки і факти)» М. Бурачека, «Нова німецька драма» Л. Курбаса, «Творчість індивідуума і колектив»

Ю. Меженка. Безцінним є той факт, що у цьому часописі вперше були надруковані поетичні сонети молодих на той час П. Тичини — «Сонячні кларнети» і Д. Загули — «На грані». У «Музагеті» друкувалися й прозові твори — П. Вірина, М. Жука, Г. Журби, І. Михайлича та ін. Журнал був досить вагомим, як на той час, за обсягом (близько 180 стор.).

У 1910-ті роки поширеним явищем було утворення об'єднань і товариств модерно налаштованих творчих особистостей із власними уподобаннями та поглядами на культуру. Згадаймо хоча б діяльність угруповання «Кверо» на чолі з М. Семенком, або гуртка «9», куди входили частково «музагетівці» та, крім них, Ю. Михайлів, П. Козицький, Г. Нарбут, М. Семенко, О. Чайківський.

* «Музагет» — літературно-мистецьке угруповання (від лат. слів, що означають «водій муз»). Виникло 1919 року в Києві й об'єднувало письменників та митців переважно естетсько-символістського напрямку. Естетичну платформу «музагетівців» виклав Ю. Іванів-Меженко у програмній статті «Творчість індивідуума і колектив» («Музагет», 1918), у якій стверджував самоцінність мистецтва і творчої особистості: «Творчий індивідуум тільки тоді може творити, коли визнає себе вищою істотою над загальним» і не підлягає колективізації, хоча й відчуває з ним свою національну спорідненість.

Плутаність ідейно-творчих позицій визначили нежиттєвість угруповання: воно проіснувало менше року.

Загалом кажучи, “Музагет” у своїх ідеях відображував прагнення митців сфокусувати головну увагу на розвиткові українського мистецтва, яке б відповідало часові і мало яскраво виражені національні риси.

Гуртківці спільно оглядали проекти, етюди з малярства, вислуховували нові літературні твори та музичні композиції, обговорювали принципи сучасного мистецтва. Часопис “Музагет” свідчив про настання так званої “ери нової модерної книги” з високохудожнім ілюстративним та шрифтовим оздобленням, де зміст тексту суголосно відповідав зображенню. “Музагет” повинен був стати головним рупором однойменного гуртка, але до нашого часу остаточно нез’ясовані обставини, які не дали змогу видати більше чисел цього видання.

В усіх тогочасних журналах, особливо у “Сяйві” та “Музагеті”, професійні критичні погляди на мистецькі події та виставки, пульсували думки щодо перспектив та напрямків розвитку мистецької культури. Таким чином, тогочасне мистецтвознавство було не просто “обслуговуючим виконавцем”, як це, на превеликий жаль, часто спостерігається сьогодні, а поцінювало й стверджувало високі ідеали науки. І це значною мірою скеровувало творчі особистості на належний шлях поступу у різних художніх сферах.

Крім цього, у часописах подавались матеріали з історії українського (а в “Артистичному віснику” 1905 року і західноєвропейського) образотворчого та народного мистецтва, шевченкознавства, театру, драматургії, музики, етнографії, фольклористики, народного співу. Як видається, тогочасна фахова думка охоплювала різні сфери національного культурного життя і науки.

А для справжніх бібліофілів сьогодення унікальним виданням є своєрідний літопис українського письменства “Книгар” (1917–1920). Це був перший критико-бібліографічний періодичний часопис, що його видавало товариство “Час”, у якому і підсумовувалася поточна бібліографічна реєстрація видавничої діяльності в Україні того періоду. До його заснування та видання причетний письменник, український громадський діяч, патріот та перший його редактор – Василь Королів-Старий. За словами відомого шевченкознавця В. Яцюка (1946–2012), В. Королів-Старий був знаним ученим, філокартистом, дослідником і збирачем україніки. А його заслуги перед видавничою справою в Україні перших десятиліть ХХ ст. важко переоцінити. Він мав своє видав-

Літопис українського письменства «Книгар», № 8, 1918. Художник М. Жук

ництво, де друкувались альбоми (наприклад альбом “Види Києва”, 1914, вид-во “День” – В. П.), брошури, довідкові видання [3]. За його редакцією побачили світ тринадцять чисел літопису “Книгар”. Перше з них було видрукуване і датується кінцем серпня 1917 року, останнє (29–31) – січнем–березнем 1920 року.*

Далі “Книгар” видавався зусиллями українського поета, перекладача та літературознавця – Миколи Зерова, який за редакторства В. Короліва-Старого був частим автором цього літопису. В україномовному “Книгарі” найчастіше публікувались короткі анотації на різного роду науково-культурні події та рецензії на нові тогочасні видання. Крім поточного бібліографічного обліку друкованої продукції, часопис висвітлював низку теоретико-методологічних та методичних проблем української бібліографії, друкував матеріали з історії українського книговидання та української книжки. Він став трибуною для патріотичної української інтелігенції. Його частими авторами були: І. Айзеншток, П. Богацький, Й. Гермайзе, Д. Дорошенко, Ф. Ернст, С. Єфремов, О. Кошиць, В. Міяковський, В. Модзалевський, А. Ніковський, О. Олесь, М. Плевако, Л. Ревуцький, С. Русова, М. Садовський, І. Свенціцький, О. Синявський, Є. Тимченко, К. Широцький та інші.

З настанням часів радянської влади та її нищівних утисків “Книгар” припинив своє існування. У наступні роки більшість української інтелігенції, яка співпрацювала з ним, була репресована або розпорошена, частина, рятуючись, емігрувала за кордон. Ось такою була історія “буття” ще одного українського видання.

Наразі перші українські видання минулого століття є цінними насамперед для науковців і художників-графіків, які займаються вивченням шрифтів та різного роду оздоблення. Вони мають звернути особливу увагу на експериментаторські новітні впровадження і стилістику подачі у тодішніх часописах. Тогочасні видання являють собою справжню бібліологічну рідкість, становлять не лише художню, а й історичну цінність. Уже перші культурницькі журнали продемонстрували майстерний фаховий добір матеріалів, високий художній рівень виконання, розмаїті стилістичні засоби вираження, в цілому засвідчили значні зрушення у видавничій справі того часу, в розвиткові національної культури.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ПЕРВЫХ УКРАИНСКИХ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ НАЧАЛА XX ВЕКА

Владимир Петрашик

Аннотация. В статье анализируются художественные принципы первых украинских изданий начала XX в., определяется главная идея издательско-

* *Интерв'ю* автора з В. Яцюком від 16 липня 2010 р.

го дела в Украине того времени, рассматриваются ведущие научно-художественные и литературные журналы: их тематика, структура, векторы направленности и значение в развитии украинской культуры обозначенного периода.

Ключевые слова: журнал, издание, печатное дело, оформление, шрифт.

ARTISTIC PRINCIPLES OF THE FIRST UKRAINIAN PERIODICAL EDITIONS OF THE BEGINNING OF XX CENTURY

Volodymyr Petrashyk

Annotation. In the article are analysed artistic principles in the first Ukrainian periodical editions of beginning of XX century. The main idea of publishing business opens up in Ukraine this time. Probed lead scientifically artistic and literature magazines: their subject, structure, and main, vectors of direction and value in development of the Ukrainian culture of the noted period.

Key words: magazine, edition, printing business, finishing, font.

УДК 766.012:655.532

Олена Яремчук

*кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну
Національного авіаційного університету*

Шрифтовий плакат у системі поліграфічного дизайну

Анотація. В межах публікації висвітлено основні періоди становлення й розвитку мистецтва шрифтового плаката, їхній зв'язок з розвитком друкарських технологій та еволюцією шрифтових форм. Розглянуто класифікаційні ознаки аркушевої шрифтової продукції поліграфічного дизайну. Зосереджено увагу на сучасних засобах проектування і тиражування шрифтового плаката.

Ключові слова: аркуш, шрифт, шрифтовий плакат, поліграфічний дизайн, друкарські технології.

За умов наростаючого збільшення випуску аркушевих друкованих видань, насичення ними житлового і виробничого середовища, місць дозвілля та відпочинку, відповідного впливу їх на формування естетичного світогляду суспільства нині набули актуальності питання, пов'язані з дизайнерськими процесами формотворення такої продукції. На думку сучасних провідних фахівців видавничо-поліграфічної галузі, зокрема художників і поліграфістів, професійна дизайнерська розробка є найбільш важливою ділянкою художньо-творчого процесу підготовки і тиражування плаката, афіші, листівки, екслібриса, візитки тощо.